

Arbeids manden

Medlemsblad for Norsk Arbeidsmandsforbund Nr. 1/2007 • 109. årg

Sulis tok et steg

Det er 100 år siden gruvearbeiderne i Sulitjelma trosset arbeidsgiverne, samlet seg på isen og tok steget inn i Arbeidsmandsforbundet. [Side 16-21](#)

DE TOK ET

1907: 1. mai ble feiret for første gang i Sulitjelma. Arbeiderne som var med på oppstanden i januar var helter blant arbeidsfolk over hele landet. 1. mai-taler var arbeiderbevegelsens legendariske taler Martin Tranmæl. Bildet er utlånt av Kirsten Hofseth.

Den 13. januar 1907 seiret gruvearbeiderne i Sulitjelma over en despotisk gruveledelse. De undertrykte seiret fordi de var mange, og fordi de sto sammen. Historia om Sulis er et eventyr. Også 100-årsfeiringen var eventyrlig.

Mange av Arbeidsmandsforbundets medlemmer har vært på kurs i Sulitjelma, også kalt Sulis. Mange har hørt historiene om arbeiderne på Langevannsisen som dannet ti fagforeninger i kirketida søndag den 13. januar 1907. De som har hørt den, glemmer den aldri.

I grålysningen

Det hadde ulmet i lang tid. Denne søndags

morgenen kom arbeiderne ved Charlotta gruver på jobb i vintermørket. Arbeiderne der var stort sett familiefolk. De ble derfor sett på som det svakeste punktet av verksledelsen ved Sulitjelma Aktiebolag.

Verksbetjentene forlangte at arbeiderne skulle bære et merke av bly. Arbeiderne kalte disse for slavemerker, og nektet å bruke dem. Det var da det smalt. **Arbeiderne fikk svartkatt (sparken) på stedet.** Dette utløste en hektisk aktivitet. Mellom de forskjellige gruvene som lå i fjellene rundt Sulitjelma fløy budbringere på ski med beskjeden: Ingen må ta imot slavemerkene. Nå er det nok!

Hardt

Sulitjelma ligger mellom barske fjell øst for Bodø, bare ei mil fra svenskegrensa. Klimatet er hardt, og for 100 år siden hadde

gruveselskapet all makt. De kontrollerte hvem som fikk komme til stedet, og de eide all grunn i miles omkrets. Dette var en årsak til at arbeiderne ikke allerede hadde organisert seg.

I boka «Opprøret på Langevannsisen» skrev tidligere gruveslusk Victor Evjen: «Gruvearbeiderne måtte selv kjøpe gruve-lampa og betale for karbiden (som skulle gi lys). De måtte kjøpe arbeidsverktøy, krafse og brett. ... **Det var tilfeller der utbetalingen var nede i 11 øre per dag.**»

Hvor mye man enn tjente i akkorden, blei det begrenset til 3-4 kroner per dag. «Du fær fan it meir,» fikk arbeiderne høre.

Gjennom de rundt hundre årene gruvene var i drift, fra 1887 til 1991, skjedde det i snitt ei dødsulykke hvert år. I mange, mange år måtte familiene til den avdøde forlate Sulis. Verket eide husene.

STEG

Det såkalte «Slavemerke».

Fakta:

For 100 år siden samla 1500 rasende arbeidere seg på isen i Sulitjelma. Flere hadde fått sparken fordi de nektet å bære et slavemerke. De dannet ti fagforeninger der på isen og tok steget inn i Arbeidsmandsforbundet.

isen. Noen sier de var 1500, eller 1600. Ei margarinkasse var talerstol.

Internasjonalt

»En svenske fra Luossavaara rakk ikke å si mer enn Kamrater før en gråsteinsmurer fra Løkken ville ha plassen hans. Ei kokke fra Fagerli steg opp og ropte at neste gang skulle de være inne i eget hus med musikk og dans. Folk jublet rundt henne mens en kvæn fra Korpikylæ i Tornedalen ville synge ei vise i de mollstemte, finske nyanser. En same fra Mosjøtrakten steg opp på margarinkassen, svinget feiselen over hodet før han gjorde plass til en russer fra Poljarny på Kola. Han fikk ikke fram et ord, men knuget hendene mot brystet mens han lo og gråt. Bruset av stemmene fra det myldrende livet på Langvannsisen steg og sank som en mektig foss,» skriver Skogheim.

Hedret pionerene

Den 13. januar 2007 ble den magiske stemningen gjenskappt. Ingenting kan komme opp mot det som skjedde for 100 år siden, men 3000-4000 mennesker samlet seg på industriområdet rett innenfor der arbeiderne møttes på isen. De gamle industri-lokalene ruvet mot himmelen i tussmørket. Forbundsleder Erna Dynge fra Arbeidsmandsforbundet fikk tilhørerne med seg da hun oppfordret dem til å **ta et steg for å hedre pionerene fra 1907.**

Det var helt stille mens hun talte, og mange tenkte på den kvinnelige fagforeningsagitatoren Helene Ugland, som i årene rundt 1907 var en viktig person i Sulis.

Neste steg tar vi selv

– Vi hadde ikke stått her i dag med demokratiske og vel innarbeidede faglige rettigheter hadde det ikke vært for pionerer

2007: Leder i Norsk Arbeidsmandsforbund, Erna Dynge, hedret arbeiderne fra 1907. – 13. januar er en merkedag i norsk arbeiderbevegelses historie, sa hun.

som Helene Ugland, Schive, Sundt og alle gruvearbeiderne som viste mot og styrke her i Sulitjelma for 100 år siden, sa Dynge.

– De tok ikke bare et steg, de viste oss vei. Ikke bare for seg og sine i sin samtid, men også for alle oss andre som har kommet etter. Vi står derfor i dyp takknemlig-hetsgjeld til dem. ... De videre steg i denne kampen må vi som lever i dag føre videre, sa Erna Dynge.

Tekst: Bente Bolstad
Foto: Tri Nguyen

Evjen skriver at arbeiderne levde et nesten umenneskelig liv i fornedrelse.

På Langvannsisen

Det lysnet av dag i Sulis den 13. januar. «Kirkeklokkene kimte. Det knirket av tusener skritt på is og snø. Arbeiderne i hver eneste gruve hadde forlatt standere og synker, kastet lastebrett og hakker,» skriver forfatteren Dag Skogheim.

I svarte, buktende remser kom folk nedover fjellsidene for å samles på isen på Langvannet. Annet forsamlingslokale hadde de ikke, verket eide all grunn.

«Her var kokker og skeidersker, lempere, sjakthuggere, smeder og reparatører. **Der skaptet en fantastisk scene med fjellene til vegger og himmelen til tak,»** skriver Skogheim.

1200 menn og kvinner samlet seg på

HARDT ARBEID GA

– Vi tappet ikke ut vår kampkraft i form av blod, sier forfatteren Dag Skogheim og berømmer arbeiderne for klokskap i håndteringen av konflikten i 1907.

At direktøren i Sulitjelma oppfattet situasjonen som farlig er det ingen tvil om. Han hadde fulgt arbeidernes samling på isen fra vinduene, og flyktet til nærmeste tettsted hvor han fulgte utviklingen på telefonen.

Skogheims farmor var ei av de første kokkene i Sulis. Hun tjente i flere av gruve- ne. En onkel var grovskeider (grovsorterte stein og malm) og en av de aktive under konflikten i 1907. I sin forfatterkarriere har han skrevet mange bøker fra nordnorsk arbeidsliv. Den kanskje mest kjente heter Sulis.

Han er stolt av familiebakgrunnen, og påpeker at begivenhetene i Sulitjelma i 1907 var en av de store og vesentlige hendelsene i norsk fagbevegelses historie.

– Sulitjelma-gruvene var Norges nest

største industriarbeidsplass i 1907. Det som skjedde den 13. januar 1907 var derfor **en nasjonal begivenhet**. Men det var ingen tilfeldighet, sier Skogheim.

Streik i 1894

Wenche Spjelkavik bekrefter dette. Hun er tidligere gruvearbeider og renholder i Sulitjelma, og bor der fortsatt. Siden hun sluttet i gruvene i 1989 har hun tatt hovedfag i historie. Hun er i dag nestleder i det lokale historielaget i Sulis.

– **Allerede i 1894 streiket 400 arbeidere** på Ny-Sulitjelma, Hanken og Giken, forteller hun.

– Verket hadde skrikende behov for erfarne folk i gruva. Derfor vervet de svenske gruvearbeidere. Disse hadde blitt lokket med ei garantert minstelønn, og de måtte forplikte seg til å arbeide i et halvt år. Men så sank kopperprisene, og verkets aksjonærer var utålmodige etter utbytte. Verket brøt kontrakten og slo ned lønna. Arbeiderne gikk til streik, men det var ikke bare

lønna de streiket for. Kravene gjaldt mange andre forhold, de samme kravene som ble satt fram i 1907, forteller Spjelkavik.

Bot for uhøflighet

Arbeiderne organiserte seg med en komite på fem mann som skulle forhandle med ledelsen, og de framsatte skriftlige krav. De led likevel et knusende nederlag. Nå ble kårene kanskje verre enn noensinne for dem. Bolagets ledelse sørget for eget politi på stedet, og de verva angivere som bodde på brakke med de andre karene. Disse fikk halvannen dagslønn ekstra i måneden.

– Direktøren visste dermed til enhver tid godt hva som foregikk blant arbeiderne, forteller Spjelkavik.

Uhøflighet ble straffet med bot på en halv dagslønn. Arbeiderne var forpliktet til å ta imot det arbeid de ble tilbudt, uansett hvilken pris gruveselskapet satte på det.

Butikkmonopol

Et viktig konfliktområde var handel. Aktie-

ARBEIDSSSTOKKEN: Fra Giken gruver, cirka 1900. Bilder fra Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek.

BEDRE KÅR

bolaget hadde den eneste butikken, og her gikk det bare an å handle på krita. Dette ble så trukket fra på lønna, og mange opplevde at de ble trukket for varer som de ikke hadde kjøpt.

– **Arbeiderne lå to og to i sengene, 16 mann på rommet.** Sunnhetsforholdene var ekstremt dårlige, her ble det laget mat og tørket våt og skitten lomp (arbeidsklær). Vegglus og kakkerlakker stortrivdes, beretter Spjellkavik.

Fra gamle aviser kan man lese at folk ble tilbudt akkord fra kroner 2,50, 1,30 og nedover til «skyldig på kost og ammunisjon». Det siste betyr at de måtte fortsette å jobbe for å betale ned gjelda, og håpe på overskudd ved neste lønning. Handelsmonopolet var en måte for gruveselskapet til å ta tilbake det de hadde utbetalt i lønn. For arbeiderne var det dyrt å handle, og de hadde null kontroll med hva de ble trukket for.

Det hører med til historia at bedriften i alle år fra 1892 til 1907 utbetalte mellom seks og ti prosent utbytte hvert år.

Hemmelig medlem av NAF

Arbeiderne i 1907 var ikke de første i Sulitjelma som ble medlem av Arbeidsmandsforbundet. Fra prøvedriftens tid var Asbjørn Aartun en viktig person i Sulis. Han lærte gruvearbeiderne å «slå en engelsk-mann», det vil si å slå rett oppover med feisel og hammer.

Wenche Spjellkavik forteller at han målt med dagens målestokk var en ekte kjendis i Sulitjelma. Hun har kommet over et brev fra 1905 stilet til Aartun fra Arbeidsmandsforbundet. Forbundet beklager at Aartun bare har fått et eksemplar av Arbeidsmanden, når han vitterlig skulle ha seks.

– Vi snakker om mannen som startet Losjen her i Sulitjelma, som var så akttet at da han døde i 1914 fikk han nærmest en «statsbegravelse», bekostet av verket. Og så var han medlem av Arbeidsmandsforbundet hele tida, og attpåtil vervet han trolig andre. Ja, han lurte dem godt!

Vekk med spriten

Da fagforeningene var et faktum i 1907, kom det raskt resultater. **De arbeiderne som hadde fått sparken, fikk jobben tilbake.** Det ble stilt en rekke krav til gruveselskapet:

TUNGT OG TRANGT: Skrapelasting i Sulitjelma Gruber.

Fagforeningene krevde å få etablere egen butikk. Dette ble endelig innfridd i 1912.

De krevde at verket skulle spesifisere både lønn og handelsvarer, slik at arbeiderne selv kunne ha kontroll med sin økonomi.

En avstemning blant gruvearbeiderne ga tre fjerdedels flertall for å kreve at all tilførsel av sprit til Sulitjelma skulle stanses. I november 1907 innfridde direktøren dette kravet.

Transport av folk og varer skulle skje til rimelige priser. Alt dette ifølge Wenche Spjellkavik.

Selvfølgelig var arbeidstid og lønn også viktige områder som det ble forhandlet om.

I den første tariffavtalen av 1907 fastsettes arbeidstiden for arbeiderne i smeltehytta til åtte timer. Vider heter det i avtalen: «Arbeidstiden for arbeidet i gruben og i dagen forbliver som hidtil 10 timer og i scheidehuset samt vaskerierne som hidtil 11 timer. Det forudsættes dog at man til den 1ste januar 1909 ogsaa vil indføre 8 timers arbeidsdag for vaskeribeklaget.»

Det ble også gjennomslag for overtidsbetaling.

VETERANEN

85 år gamle Ernst Evjen begynte å arbeide i gruvene i 1940, nesten 19 år gammel. Han var medlem av Norsk Arbeidsmandsforbund i 25 år. Etter det måtte han motvillig ta på seg oppsyns-ansvar, og måtte melde overgang til annet forbund. Han satt 12 år i landsstyret i forbundet.

Evjen forteller at det var først i 1961 at det kom i stand en gruvepensjon. I 1967 kom folketrygden.

– **Det var mye fattigdom blant folk, det var en kamp for tilværelsen.** I fagforeningen hadde vi ei hjelpekasse for å støtte dem som sleit mest, sier Evjen.

Dødsulykkene

I snitt var det ei dødsulykke hvert år alle de årene gruvene var i drift. Den største ulykka skjedde da de skulle stenge gruva. Evjen forteller at de frakta opp materiell fra gruvene. Men lina på vogna sleit seg, med fem mann i vogna.

– To greide å redde seg, men tre av dem som satt i vogna ble slengt nedover i en forferdelig fart. De døde momentant, beretter Evjen.

Gruvebrann

Selv opplevde han en gruvebrann. Den starta klokka halv fire om ettermiddagen.

– Jeg var nede i gruva, og jeg gikk så langt ned jeg kunne komme, ned til 400 meter. Der var det ikke røyk, og der ble jeg til brannen hadde gitt seg. Da var klokka elleve om kvelden, minnes han.

Fire unge karer var der nede sammen med ham. De ville på død og liv gå opp, men etter et forsøk, kom de tilbake. Det var for tett med røyk.

Hårde herremenn

De første årene var gruveledelsen tøff å hankses med. Evjen minnes en overingeniør som virket i samme gruve.

– **Det var en hård herremann. Han tenkte bare på bedriften.** Kom det unge karer som ville ha jobb, kjente han på armmusklene deres for å se om de dugde, sier Evjen.

Men de siste årene opplevde han at ledelsen forandra seg.

– Vi fikk et enestående forhold etter hvert, sier veteranen.

HÅP OM NY GRUVEDRIFT

Da fyrverkeriet flammet over de gamle gruvebygningene som en avslutning på 100-årsfeiringen, ville jubelen ingen ende ta i Sulis. Vi var 3000-4000 som fikk med oss den utendørs kulturmønstringen.

Til daglig bor det 730 mennesker i Sulis. Det er ikke mange arbeidsplasser lokalt. Nylig fikk lokale krefter sikret at drosjesentralen for hele landet, med om lag 20 arbeidsplasser, ble lagt hit. En liten seier. Etter at gruvene ble lagt ned i 1991 har det vært sparsomt med offentlige kroner. Sulis-samfunnet har i all hovedsak greid seg selv.

Arbeidsmandsforbundet sammen med AOF kjøpte og drev hotellet, som er en av Sulitjelmas største arbeidsplasser. I mange år kjørte forbundet de fleste av sine kurs her. Forbundet solgte etter hvert hotellet. Det lever fortsatt i beste velgående, og festmiddagen på jubileumsdagen gikk av stabelen på hotellet.

I den store hallen Mekken er det satt ut benker og bord, her er salg av mat med miililange køer, og ditto dokøer. Men ser du noen sure fjes? Å nei.

Et kraftig klassesamfunn

Det lokale korpset spiller sanger hvor flammende og røde flagg har sin plass.

Ved et av bordene treffer vi en av urinnvånerne i Sulis. Tippoldefaren til Evelyn Larsen (68) var blant de aller første som bosatte seg her. Han ryddet seg en plass her i dalen på 1800-tallet, men så kom gruveselskapet og overtok alt, og etterkommerne ble i hovedsak gruvearbeidere.

– **Jeg vokste opp i et kraftig klassesamfunn.** I. mai sto «de fine» og så på og hånflirte, eller de jobba i hagen. 17. mai var det deres tur, da gikk de med svarthauene sine (studentertuene) i gatene, sier Evelyn.

Hun husker godt at hun gikk i klasse med prestens datter, men aldri fikk hun noen bursdagsinvitasjon.

Solidariske tradisjoner

Da faren døde i 1964 måtte moren flytte til

Fauske. Bare produktiv arbeidskraft fikk bo i gruveselskapets boliger, og annet husvære fantes ikke.

Nå har Evelyn nylig mistet mannen sin, og hun har tunge dager. Men som et eksempel på de solidariske tradisjonene her, forteller hun at istedenfor blomster fikk hun penger fra venner og kjente.

– De la ut ei bok på Samvirkelaget, og så kunne folk tegne seg for en sum, forteller Evelyn. Hun setter enormt stor pris på denne støtten, som springer ut av en tradisjon hvor de som hadde mistet sine nærmeste var helt avhengige av støtte for å greie seg.

Korpset stemmer i med Internasjonalen. Nesten hele salen reiser seg. «...så samles vi på valen, seieren vet vi at vi får...»

Slavekoret

Men vi må ut! Snøen faller i flotte filler. Liflig korsang kommer fra dagens festplass. Slavekoret fra Verdis Nebukadnesar synges så jeg får frysninger.

Wenche Spjelkavik jobba i gruva som gruvearbeider og som renholder fra 70-tallet og fram til 1989. Da var hun blitt syk av jobben, og måtte slutte.

– Det var et forferdelig hardt arbeid.

Renhold på gruveanlegget var tungt arbeid, enten det var nede i gruvene eller i flotasjon og smeltehytte. Vann måtte bæres lange veier, og i renholdet var spade like vanlig som langkost. **Vi var mange som ble syke av denne jobben,** forteller hun.

Renholderne kom tidlig på samme lønnsystem som karene i gruveselskapet. Men ofte fikk de for små stillinger, og dermed dårlig lønn.

Politiske diskusjoner

– Arbeidsmiljøet var meget bra. Jeg jobbet mye i ei gruve som het Sorjos. Der var det mange eldre mannfolk, flere av dem var gammelkommunister. Det forundra meg at de var så konservative når det gjaldt kvinner. De likte ikke at vi skulle bore. Men du verden **for noen diskusjoner vi hadde!** Noen av karene holdt også med oss jentene. Dette var på 70-tallet, og hver lunsjpause snakket vi om aktuelle politiske spørsmål. Jeg husker da abortloven kom, da gikk diskusjonene særlig høyt, sier Wenche Spjelkavik.

Hun forteller om hvordan samfunnet tok opp i seg alle menneskene som bodde der.

LOs MANN: – Det vokste frem et flernasjonalt samfunn mellom fjellene – og en flernasjonal arbeiderbevegelse, sa LO-leder i Sulitjelma Kjell Basse Lund.

KULTURSTED: Sulitjelma hadde i sin tid fire kor. Her ser vi deler av barnekoret som framførte den nye sangen «De tok et steg».

– Vi visste jo ikke hva integrering var, men jeg husker godt en kar som var kraftig angrepet av cerebral parese. Han jobbet som glasskjærer. Det var et eventyr å se hvordan han, med alle de ufrivillige spasmen sine, mestret å skjære glass på gammelmåten, med kniv og hammer, sier hun.

Wenche opplevde samholdet på tvers av generasjonene som en veldig styrke.

Håp i horisonten?

Ute har et kjempekor på flere hundre samlet seg for å synge. Unger har kommet fra hele Saltenområdet for å delta i 100-årsverket.

Tidligere gruvearbeider, nå gruveingeniør, Kjell Sture Hugaas blir fulgt med spenning av mange i Sulitjelma. Sammen med tre andre karer har han startet firmaet Sulitjelma Mineral. De har sikret seg rettigheter til utvinning av malm i området, og arbeider seriøst med å få i gang ny gruve drift i Sulis.

– Nå jobber vi med finansiering og prosjektering. Og vi søker industrielle samarbeidspartnere som har finanser til å sette i gang et så stort prosjekt. Jeg opplever at vi har lyse utsikter, sier Kjell Sture Hugaas.

Men det er selvfølgelig utfordringer på

veien. Det må skaffes konsesjonstillatelse, og ikke minst, utslippstillatelse.

Høy kopperpris

Nå arbeider de fire særlig i forhold til gruveselskapet Boliden i Sverige.

– Det lå seks-sju millioner tonn malm i grunnen her da gruva ble stengt. Det er nok til 20 års drift, og dermed mer enn nok til å komme i gang.

Det er prisene på kopper som har gjort at mange ser på dette som et realistisk prosjekt. Da gruva ble stengt, lå prisene på malm nede på ni kroner kiloen. I dag svinger prisen mellom 40 og 50 kroner.

– Om fem år satser jeg på at vi utvinner malm her på nytt. Da regner jeg med at det vil bli 70-80 arbeiderplasser. Det vil gi store ringvirkninger og nytt liv til Sulitjelma, sier Hugaas.

De gamle er eldst?

Dag Skogheim har sin helt egen analyse av situasjonen i Sulitjelma. Han gleder seg stort over tanken på ny gruve drift.

– Det er behovene til familien Singh i India og familien Chang i Kina som skaper et-

HEDERSGJEST: Forfatter Dag Skogheim ga en levende beskrivelse av «Lapplands hælvede», som den svenske fagforeningsagitatoren Katha Dahlstrøm kalte Sulitjelma.

terspørselen etter kopper, sier Skogheim.

Han påpeker at vår vestlige sivilisasjon vil falme, vi leder ikke lenger an i den teknologiske utviklingen.

– Vi kan eksportere kopper til Østen, selvfølgelig. Hva mer har vi å tilby? Jo, **vi har en nesten 150 års fagforeningshistorie som vi bør tenke på å eksportere.** Vi har erfaring med å skaffe oss innflytelse på kapitalens område. Og vi har gjort dette uten at blod har flytt. Kan dette bli vår fremste eksportartikkel? Plutselig har jeg blitt optimist, sier Dag Skogheim.

Tekst: Bente Bolstad • Foto: Tri D. Nguyen